Kv 21 i Kungsladugård

Kulturmiljöunderlag inför dp-arbete

NAI Svefa

Innehållsförteckning

3 Inledning
3 Bakgrund och syfte
3 Riksintresse
3 Stadsdelen Kungsladugård
3 Stadsdelen Sandarna
3 Avgränsning och upplägg

4 Historisk utveckling
4 Albert Lilienbergs stadsplan från 1916
4 Topografi - stadsbild - kvarter
4 Planändringar 1910- och 20-tal
5 Området tidigt 1930-tal
6 Uno Åhréns stadsplaner från 1936-1938
6 Topografi - stadsbild - kvarter
7 Området tidigt 1940-tal
8 1940- och 50-tal
9 Området sent 1960-tal
10 Området idag

12 Karaktärisering
12 Struktur
13 Arkitektur
14 Gaturum
16 Majstångsgatan / Arkitektur - rum - upplevelse
18 Ostindiegatan / Arkitektur - rum - upplevelse
20 Kennedygatan / Arkitektur - rum - upplevelse
21 Kvarter 21 / Arkitektur - rum - upplevelse

22 Morfologisk komplexitet - Karaktärisering

24 Karaktärsdrag för ny bebyggelse att förhålla sig till

25 Litteratur- och bildförteckning

Underlaget har upprättats av NAI Svefa under juni, juli, augusti 2010 genom
Anna Krus – Exploateringsantikvarie
Daniel Rutgersson – Bebyggelseantikvarie
Stadsbyggnadskontoret i Göteborg har varit uppdragsgivare genom:
Filip Siewertz – Planarkitekt
Sören Holmström – Antikvarie

Inledning

Bakgrund och syfte

Stadsbyggnadskontoret har fått i uppdrag att ta fram detaljplan för bostäder inom stadsdelen Kungsladugård. Området ligger inom riksintresse för kulturmiljövården och omfattar ca 3000 kvm som idag nyttjas för parkering/garage. NAI Svefa har fått i uppdrag att genomföra en fördjupad kulturmiljöbeskrivning av området. Syftet är att identifiera bebyggelsemiljöns arkitektoniska och upplevelsemässiga kvaliteter och tydliggöra på vilket sätt de speglar dåtidens stadsplaneidéer och arkitektoniska ideal. Kulturmiljöbeskrivningen ska fungera som underlag inför kommande dp-arbete.

Riksintresse

Stadsdelarna Kungsladugård och Sandarna utgör riksintresse för kulturmiljövården. De reglerades och byggdes ut som bostadsområde för arbetare under perioden 1910-1940-tal och speglar två olika ideal inom planering och arkitektur. I riksintressebeskrivningen lyfts följande aspekter fram:

Stadsdelen Kungsladugård

- Göteborgs största landshövdingehusområde planlagt 1916.
- Storgårdskvarter med enheltig bebyggelsekakaktär inom respektive grupp.
- I huvudsak 20-talsklassicistisk arkitektur med övergång mot funktionalism.
- Det växlingsrika gatu- och platssystemet.
- Kvartersanläggningar av rederi- och spårvagnsbostäder samt HSB.
- Älvsborgsgatans monumentala boulevard med spårvagnsallé i mitten, från Karl Johansgatan söderut med spegeldammen och Kungsladugårdsskolans tegelborg som fond, som arbetargöteborgs motsvarighet till den borgerliga Avenyen.

Stadsdelen Sandarna

- Funktionalistiskt bostadsområde för arbetarfamiljer planlagt 1936.
- Terränganpassade putsade lamellhus och punkthus av sten enligt en plan från 1936.
- Övergångsformer av landshövingehus i lamellsystem.
- Den renodlat funktionalistiska Sannaskolan.

Avgränsning och upplägg

Planområdet omfattar fastigheterna Kungsladugård 21:25-26 och ligger i gränszonen mellan Kungsladugård och Sandarna. Det är en ganska splittrad miljö, med välbevarade 1920-talskvarter i norr, industriområde med äldre tegelhus i nordväst, plåtinklädda 30-talslamellhus i sydost och parkområde med blandad bebyggelse i söder. Kulturmiljöbeskrivningen omfattar hela denna brokiga miljö.

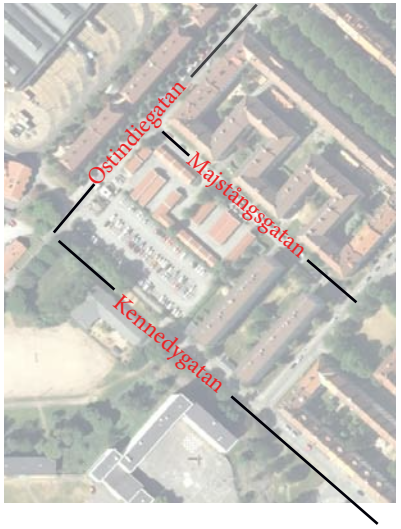

För att förstå hur miljön har vuxit fram inleds arbetet med en kartläggning av områdets historiska utveckling - från 1916 års stadsplan fram till idag. Därefter tydliggörs på vilket sätt rådande stadsplaneidéer och arkitektoniska ideal avspeglas i den befintliga miljön.

Albert Lilienbergs stadsplan från 1916

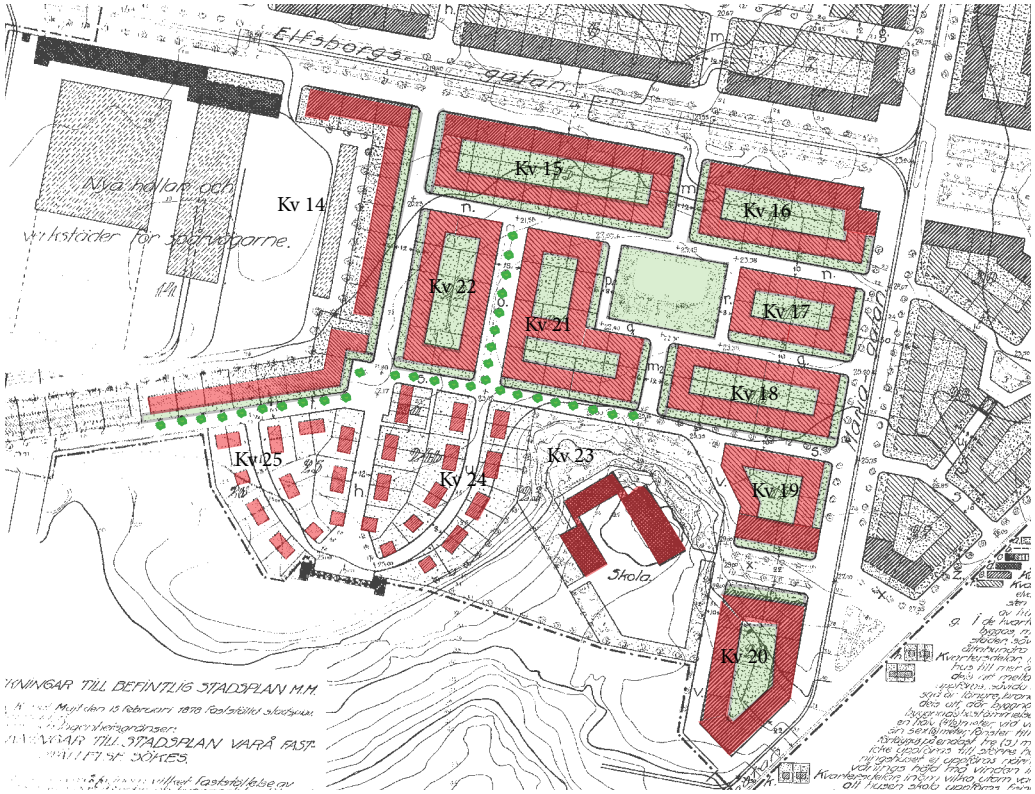

Stadsplan 1916

Topografi - stadsbild - kvarter

Lilienbergs plan präglas av ett estetiskt stadsplaneideal vilket innebär att det finns en strävan efter att utnyttja platsens naturliga förutsättningar för att skapa utblickar och fondperspektiv. Planen är uppbyggd kring ett differentierat gatunät med breda boulevarder och offentliga platser längs stadsdelens huvudstråk och mer intima gator och platsbildningar i de inre bostadskvarteren. Karakteristiskt är den enhetliga och sammanhållna stadsbilden där bostadskvarteret (och inte det enskilda huset) utgör utgångspunkt för stadsdelens övergipande gestaltning. Kvarteren är utformade som slutna bostadskvarter med inre öppna gårdsrum. För att avgränsa bostadsmiljön från spårvagnshallarna placerade Lilienberg två långa, fristående byggnadskroppar som skärm mot industriområdet. Skolorna, områdets monumentalbyggnader, är placerade på höjdpartier i området. Här finns en tydlig strävan efter att skapa en varierad och estetiskt tilltalande miljö med fondbyggnader i strategiska lägen. I områdets nedre del planerade Lilienberg för ett mindre villakvarter med en- och tvåfamiljhus, grupperade i en halvcirkel i en mer öppen struktur.

Planändringar 1910- och 20-tal

Under slutet av 1910-talet ändrades kvartersstrukturen och markanvändningen inom området. Syftet var att tillgodose behovet av industrimark. Planerade bostäder inom kv 21 och 22 samt delar av kv 15 togs bort och ersattes av två nya industrikvarter. Även inom delar av kv 14 ändrades markanvändningen från bostädertill industriändamål. Den ändrade kvartersstrukturen påverkade även vägnätet inom området och samtidigt minskade den planerade parkytan i områdets inre del med ca hälften Av olika anledningar genomfördes inga större industrietableringar inom området och under mitten av 1920-talet återinfördes bostadsändamål inom kv 15 och inom delar av kv 14. För att maximera nyttjandegraden inom det 15:e kvarteret ändrades planen ännu en gång och en meanderstruktur med mellanliggande gårdsrum tilläts.

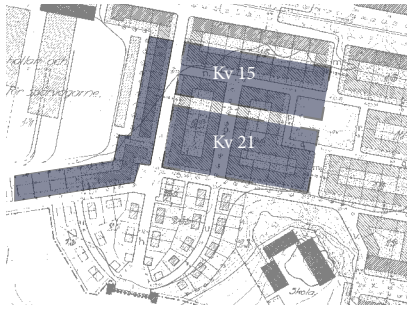

Planändring 1919

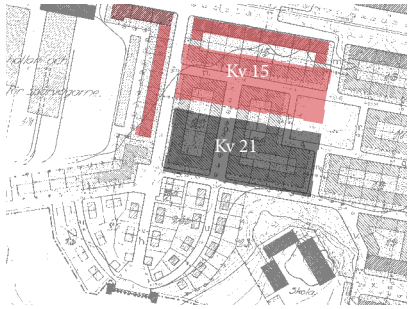

Planändring 1924

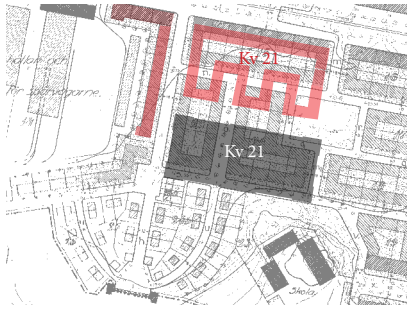

Planändring 1925

Området tidigt 1930-tal

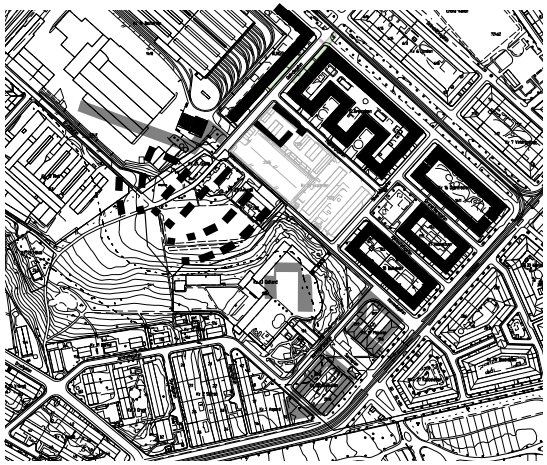

Planlagda byggnader

Uppförda byggnader

Foto 1931

Bostadskvarteren är fullt utbyggda i enlighet med genomföra planändringar. Inom den del som i 1916 års plan var avsedd för en- och tvåfamiljhus uppfördes under 1917-1918 nödbostäder i form av bostadspaviljonger. Paviljongerna följde den antagna planstrukturer och var tänkta som en tillfällig lösning. Inom kv 21 har endast en mindre inudstrietablering genomförts. På industritomten i kv 14 har en tegelbyggnad uppförts.

Uno Åhréns stadsplaner från 1936-1938

Stadsplan 1936

Topografi - stadsbild - kvarter

Under början av 1930-talet introduceras nya, funktionalistiska ideal inom planeringen. I Göteborg kom Uno Åhrén, stadsarkitekt mellan 1932-1943, att bli en av de stora förespåkarna för den nya tidsandan. Under hans tid kom de nya stadsplaneidealen med ljus, luft och grönska att slå igenom. De tidigare idealen med kringbyggda kvarter och slutna gårdar ersattes med öppna planmönster med parallellagda lamellhus och mellanliggande gröna stråk. Även punkthuset introducerades som hustyp under perioden. Nytt var också inslaget av stora öppna park/naturområden kring vilka bebyggelsen organiserades.

I stadsplanen för Sandarna, upprättad av Åhrén under mitten av 1930-talet, framträder de nya idealen tydligt. Öppen planstruktur, parallellagda lamellhus, öppna grönytor mellan husen och nedanför ett stort grönområde. Åhrén genomförde även en del förändringar i ej genomförda delar av Lilenbergs plan. Det genomgående draget i ändringarna var att de för 1910- och 20-talets karakteristiska slutna bostadskvarteren ersattes med öppna lamellplaner. Inom det här aktuella området genomfördes sådana ändringar inom 3 kvarter: 19, 20 samt delar av kv 21. Även planen för skolan ritades om (två ggr) för att överstämma med de nya idealen.

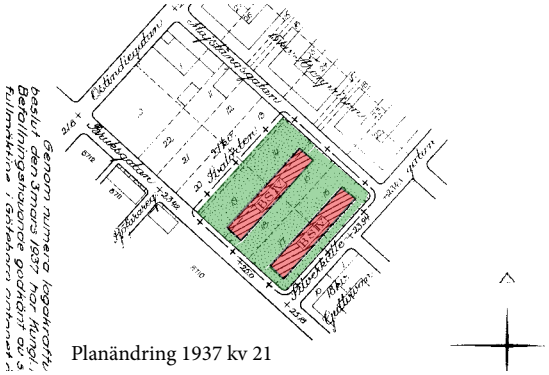

Planändring 1937 kv 21

Området tidigt 1940-tal

Foto 1942

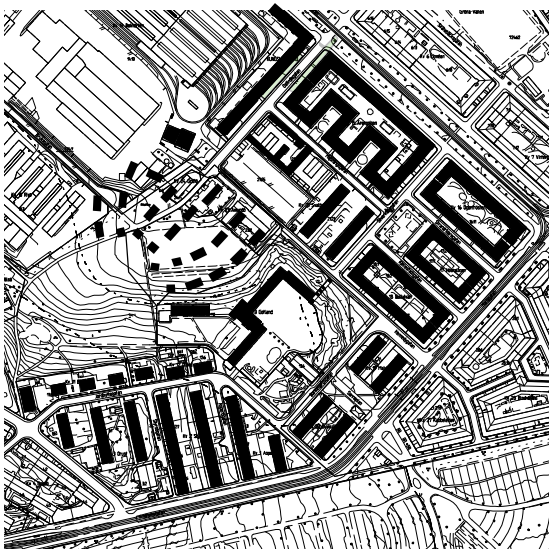

Planlagda byggnader

Uppförda byggnader

Ostindiegatan med vy upp mot nödbostäderna - foto 1954

Paviljongerna med nödbostäder har ännu inte rivits. I kv 21 finns endast en mindre industrietablering i ena hörnet - foto 1954.

Entré till nödbostäder - foto 1954

Bef. byggnader

Industrimark

Parkmark

I mitten av 1940-talet ändrade kommunen markanvändningen för den del av området där nödbostäderna stod. Ett stort grönområde lades ut och i anslutning till spårvagnshallarna infördes ytterligare industrimark. (Paviljongerna blev dock kvar in på 1950-talet.)

Området sent 1960-tal

Från industri till biluppställning
Eftersom området på tre sidor omges av bostäder ansågs industriändamål olämplig. Istället planerades för ett parkeringsdäck i tre plan med 400 bilplatser.

Från industri till allmänt ändamål
På platsen fanns en provisorisk skolpaviljong för lågstadiet, uppförd på dispens 1966. Planen fastställde en permanent byggrätt med max 4 m bygghöjd. Övrig mark prickades.

Från parkmark till allmänt ändamål
På platsen fanns Sanna Kyrkstuga, inrymd i den enda kvarvarande bostadspaviljongen. Planen fastställde bef. markanvändning och medgav byggrätt med max 4 m byggnadshöjd.

Från parkmark till allmänt ändamål
För att tillgodose Sannaskolans behov av bespisning och skolkök tillskapades en ny byggrätt för detta ändamål. Av trafiksäkerhetsskäl togs biltrafiken bort på denna del av Kennedygatan och ersattes av en gångväg

Från parkmark till samlings/föreningslokaler
Under planarbetet framkom önskemål om plats för scoutstuga med omklädningsrum för den lokala bollklubben. Förslaget tillgodosågs och befintlig byggnad flyttades till området.

Från parkmark till idrottsändamål
Befintlig fotbollsplan säkerställdes i planen.

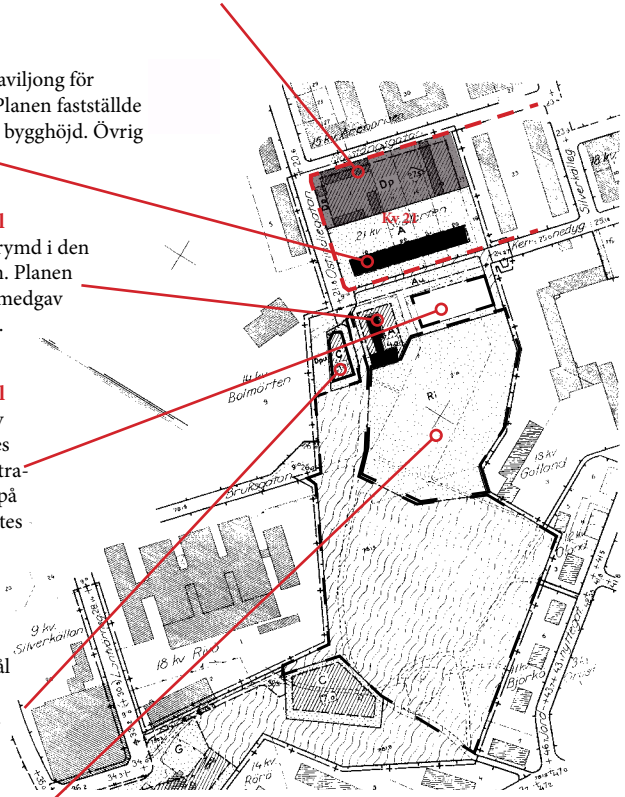

Uppförda byggnader

Området idag

1920-tal

1930-tal

Senare

Årsringar

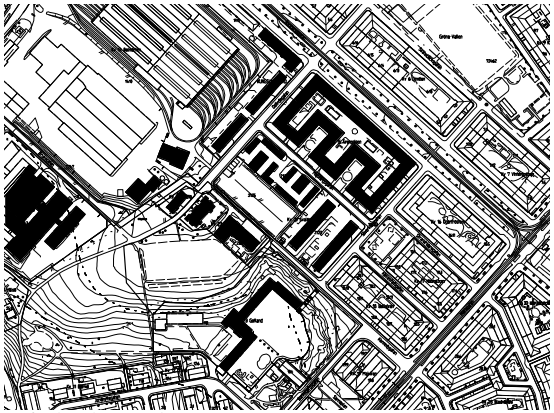

Befintliga byggnader 2010

Blandformer
Åhréns funktionalistiska plan
Blandformer
Ostrukturerad gränszon
Lilienbergs 1910-talsplan

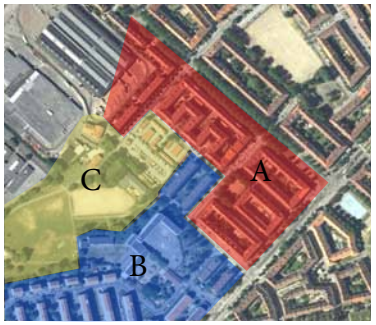

Struktur

Lilienbergs stadsplan (A)

Åhréns stadsplan (B)

Gränszon (C)

Kvarter

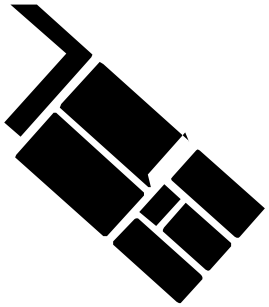

Sammanhållna slutna kvarter

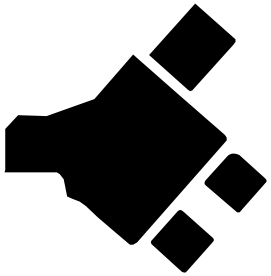

Öppna kvarter

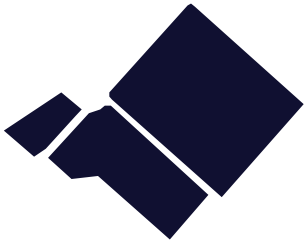

Lös kvartersstruktur

Byggnader

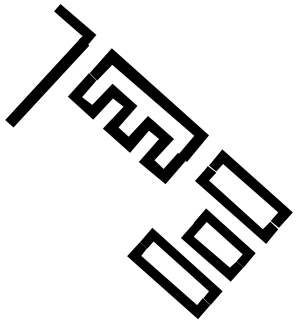

Rätvinklig byggnadsordning

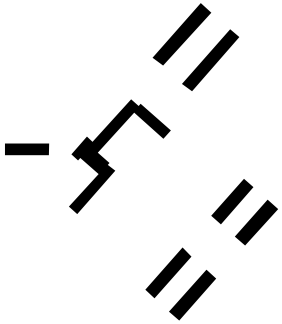

Öppen linjär struktur

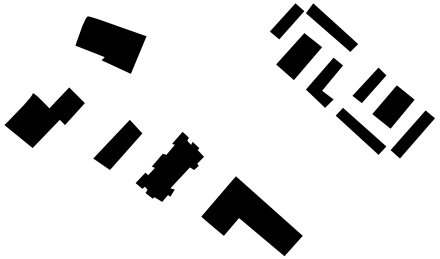

Varierad utformning

Grönytor

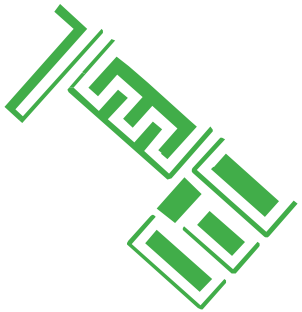

Bestämd form

Öppen form

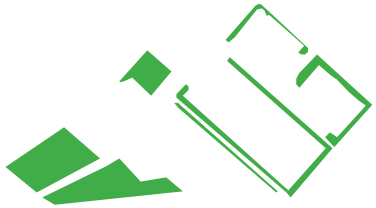

Osammanhängande form

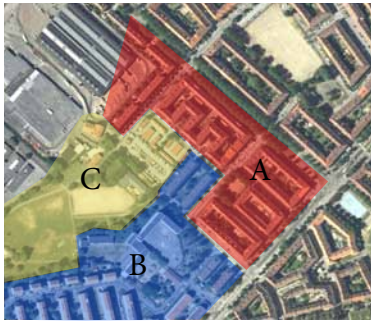

Arkitektur

Lilienbergs stadsplan (A)

Åhréns stadsplan (B)

Gränszon (C)

Volym

Slutna kvarter

Öppna kvarter

Lös struktur

Höjd

Terränganpassning och enhetlig höjd om tre våningar

Fyra våningar

En våning

Gestaltning

Varierad färgsättning och detaljer - 20-talsklassicism

Repeterande detaljer och enhetlig utformning - 30-tals funktionalism

Variation utan enhetlighet

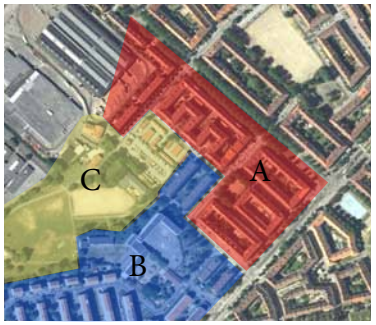

Gaturum

Lilienbergs stadsplan (A)

Åhréns stadsplan (B)

Gränszon (C)

Rum

Förgårdar i markplan med grönytor och/eller parkering

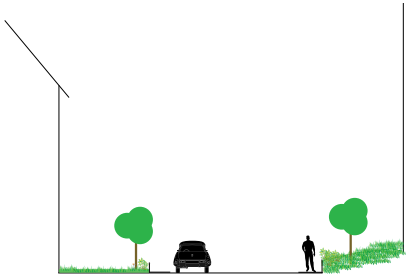

Tillgänglighet till förgårdsmark minimeras till viss del genom vallar, staket och växtlighet

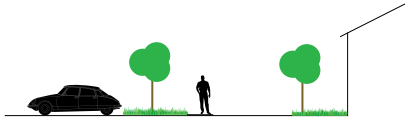

Ostrukturerade ytor med större hårdgjorda ytor som avgränsas av gröna stråk.

Väggar

Längre fasader med öppningar mot gårdar

Tydliga lång- och kortsidor, öppningar till trapphus längs en sida av byggnaden.

Ingen tydlig fasadlinje och hög variation i material och utformning

Siktlinjer

Tydliga siktlinjer med markerande fonder

Siktlinjer och fonder med utgångspunkt i Liljenbergs stadsplan

Ostrukturerade siktlinjer utan markerande fonder

1920-tal

1930-tal

Gränszon

Arkitektur - rum - upplevelse

Majstångsgatan

Kringbyggda bostadskvarter med sammanhängande fasadlängor ger en stadsmässig gatubild med tydlig rumsverkan.

30-talets lamellhus med gavlar mot gatan bryter upp gatumiljön. Nivåskillnader och murar skapar barriärer mellan gata och gårdsrum.

Siktlinjer och fondperspektiv - en central del i Lilienbergs stadsplan.

Varierad utformning och färgsättning av varje enskild byggnad genererar en miljö där individuallitet ges utrymme i en i grunden sammanhållen bebyggelse: första våning i sten/puts, två våningar i trä samt sadeltak.

Byggnaderna har både putsad och murad första våning, de två översta våningarna har stående panel med omväxlande bredd. Fönstrens utförande i 20-talsbebyggelsen varierar men är genomgående spröjsade med markerande omfattningar.

Lamellhusen har tilläggsisolerats och förlorat deras ursprungliga uttryck. Den underliggande tegelfasaden syns igenom på sina ställen.

Den 20-talsklassicistiska utformningen av detaljer i fasad är karaktäristiskt för kvarterbebyggelsen längs Majstångsgatan: Omsorgsfullt utformade detaljer, återkommande färger i fasad: kring portar, fönster och detaljer. Grunda fönsternischer och varierad panelutformning.

Lamellhusen har drag från kvarterbebyggelsen gällande den övergripande utformningen: sadeltak, linjär placering av öppningar i fasad och markerande fönsteromfattningar.

Övergången från bottenvåning och övriga våningar markeras inte bara i skillnad i material utan även genom markerande detaljer.

Arkitektur - rum - upplevelse

Ostindiegatan

Längs med norra delen av Ostindigatan bildar de sammanhängande fasaderna ett tydligt gaturum.

Längs den södra delen löses gaturummet upp.

Liljenbergs ordnade rumslighet som karaktäriserar stora delar av Kungsladugård mynnar på Ostidindiegatan ut i en öppen struktur utan rumsverkande volymer.

Den markerande brytningen mellan bottenvåning och övre våningar är återkommande: Markering genom skifte i färg, material, lister och panel.

Fönster i linje, markerande portar och trädetaljer utmärker bebyggelsen längs med Ostindegatan.

Att bottenvåningar är markerade genom tegel eller puts är ett återkommande karaktärsdrag

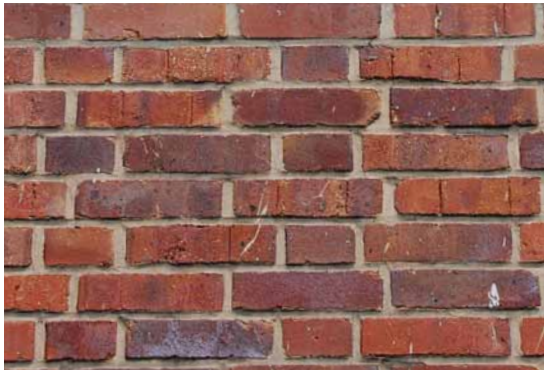

Spröjsade fönster med markerande fönsteromfattningar, breda lister och varierad färgsättning.

Landshövdingehusens grundform är återkommande men den enskilda byggnadens utformning altereras inom de kvartersbebyggelsen.

Längs Ostindiegatan finns lokaler i vissa bottenvåning: fönster, dörrar och trappor där detaljutformningen är med omfattande än i byggnader utan lokaler.

Arkitektur - rum - upplevelse

Kennedygatan

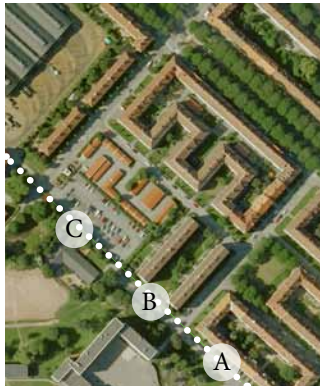

A

Sluten bostadsbebyggelse definierar gaturummet i Kennedygatans östra del och ger stadga vid mötet med Sannaskolans öppna parkmiljö

B

Terrängskillnader och grönska skapar rumslighet i gatans mitt del. 20-tals bebyggelsen bildar fond mot lamellhusens långgavlar.

C

Avsaknaden av rumsverkande volymer löser upp gaturummet i gatans västra del

Arkitektur - rum - upplevelse

Kvarter 21

Platsen idag

Dagens bebyggelsemiljö är ett resultat av de många ändringar som genomförts för att tillgodose olika behov genom åren. Det ligger i randzonen mellan två stora planeringsprojekt: Albert Liljenbergs stadsplan från 1916 och Uno Åhréns funktionalistiska stadsplaner från 1937 och 1938.

Den begynnande 20-talsklassicismens disciplinerade struktur med rätvinkliga gator, slutna storgårdskvarter samt planlagda parkområden och förträdgårdar möter funktionalismens friare struktur med fristående byggnadskroppar och naturliga parkmiljöer. Kv 21, med sina låga garagelängor och öppna parkeringsytor, bryter mot båda dessa planeringsideal. I kombination med de låga fristående byggnaderna i parkens nedre del karaktäriseras platsen av en avsaknad av medveten planering och gestaltning.

Kvarter 21 används uteslutande som garage och parkeringsplats.

Låga garagelängor och öppna parkeringsytor kontrasterar mot Kungsladugårds för övrigt välplanerade kvartersbebyggelse.

Kvarteret ligger i gränsen där 20-, 30-talet och industrimark möts. Ytan har karaktären av en gränszon som karaktäriseras av en brist på tydlig struktur och medveten gestaltning.

Morfologisk komplexitet - Karaktärisering

Struktur

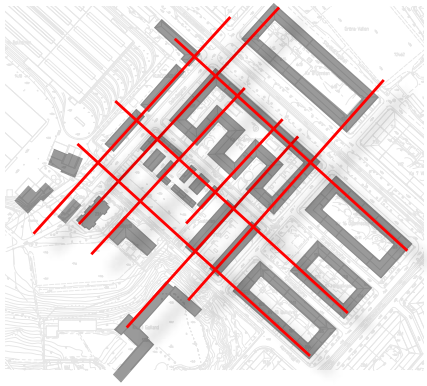

Bakom platsens tillsynes disparata karaktär finns en underliggande struktur som följer Lilienbergs ursprungliga planidé med rätvinkliga byggnadskvarter och parallella byggnadskroppar. Även Åhrén respekterade denna planidé och inordnade lamellhusen i Lilenbergs strukturella plan för området.

20-talsklassicismens disciplinerade struktur med rätvinkliga gator och slutna storgårdskvarter möter funktionalismens friare struktur med fristående byggnadskroppar och öppna mellanliggande gröna stråk. Utanför finns ett mer ostrukturerat system utan bestämt innehåll och tydlig karaktär.

1920-tal
1930-tal
Senare

Grönytor som en i planeringen integrerad del, med förträdgårdar och inre gårdsrum alt. mellanliggande öppna grönstråk, är ett för platsen karaktäristiskt drag.

Arkitektur

Träarkitekturen från 20-talet följer en symmetri där landshövdingehusen uppvisar en variation med grund i byggnadernas förutsättningar. Kvarteren varierar i storlek och utformning.

Åhréns komplettering resulterade i en modernistisk utökning av Liljenbergs stadsplan. Lamellhusen skiljer sig från kringliggande bebyggelse i placering och våningsantal men inordnar sig underliggande struktur och grundläggande arkitektonisk utformning.

Den arkitektoniska utformningen i fasad skiljer sig i området och bebyggelsen visar i fasad upp en rik variation av färgsättning och detaljarbete.

Gaturum

Förträdgårdarna är rumsverkande och ger utrymme för gata och fasad att definiera gaturummet samt genererar en strukturerad öppenhet.

Lamellhusens inre grönytor utvecklar rumslig samverkan med kvarterens förgårdar. Tydlighet mellan de slutna kvarteren och de öppet placerade lamellhusen ger möjlighet till fri rörelse mellan gata och byggnadskroppar och skapar en typ av rum utanför Liljenbergs intentioner.

Lamellhusens gavlar mot Majstångsgatan är både rumsverkande och avskärmande. Förgårdarnas sluttande, tjocka växtlighet och mur bryter den annars tydliga relationen mellan fasad och gata.

Siktlinjer

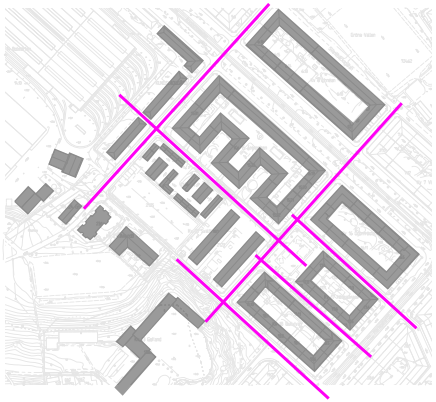

Den linjära slutna kvartersuppdelningen ger upphov får långa siktlinjer vilka Liljenberg genom sin plan avslutat med tydliga fonder med markerande bebyggelse. Åhréns komplettering respekterar detta genom en till detta medveten placering av bostads- och skolbebyggelse. Tydliga siktlinjer och markerande fonder är karaktäristiskt för större delen av Kungsladugård.

Relationen mellan de slutna storkvarteren och lamellhusen blir tydlig från parken där bebyggelsens struktur och höjd blir uppenbar. Från parken syns stora delar av Kungsladugårds jämna byggnadshöjd och kvarterens anpassning till terrängen. Lamellhusens höjd och placering mot övrig bebyggelse blir tydlig där denna samspelar även om byggnaderna har en högre byggnadshöjd.

Åhréns komplettering av Liljenbergs kvartersstruktur och förändring av skolbyggnadens utformning och placering följer den ursprungliga intentionen. Detta har fått som följd att den underliggande planstrukturen tillgodosetts och förstärkts istället för förvanskats.

Karaktärsdrag för ny bebyggelse att förhålla sig till

Struktur och rum

Planstruktur

En tydlig strukturell linjär ordning med byggnadskroppar som rättar sig efter underliggande struktur vilken förtydligas genom rumsverkande egenskaper i gatunivå: Tydlig gräns mellan gata, förgård och fasad, tydliga siktlinjer, placering som tar hänsyn till kringliggande bebyggelse.

Förgårdar

Förträdgårdarna är rumsverkande och ger en strukturerad öppenhet till vilken ny bebyggelse bör förhålla sig till. Det skall vara möjligt att röra sig på förgårdarna där en mindre öppen grönyta skiljer på hårdgjord gata och byggnad.

Siktlinjer - Gatunivå

Inom området finns ett flertal tydliga siktlinjer med markerande avslut. Likt förgårdarna genererar detta en strukturerad öppenhet till vilken både byggnaderna som planstrukturen förhåller sig till. Nya byggnadsvolymer skall ej störa befintliga siktlinjer så som gaturummens sträckning längs Majstångsgatan och Ostindiegatan. Kennedygatan är en tydlig gräns mot väster: Möjligt att öppna upp och göra siktlinjen längs gatan tydligare

Siktlinjer - Park

Ny bebyggelse förhåller sig till den befintliga bebyggelsens sammanhållna höjd och anpassning till marknivåerna sett från parkmiljön väst om planområdet.

Arkitektur

Byggnadsvolym

Ny bebyggelse kan i höjd förhålla sig till både kvartersbebyggelsens tre våningar och lamellhusens fyra våningar om hänsyn tas till områdets planstruktur och befintliga rumsliga egenskaper.

Ny bebyggelse kan utformas som slutet kvarter och/eller som fristående lamellhus om hänsyn tas till kringliggande miljö - Byggnadskropparna skall ej inverka negativt mot gaturummet, befintliga byggnader, siktlinjer och planstruktur.

Byggnadsdetaljer

Ny bebyggelse kan förhålla sig till fritt till kringliggande bebyggelse gällande utformning av detaljer i fasad samt färgsättning av detaljer och i fasad. Då bebyggelsen kring kvarter 21 har stor variation i färgsättning ges utrymme för varierad färgsättning av ny bebyggelse inom kvarter 21.

Återkommande karaktärsdrag i kringliggande bebyggelse skall ses som utgångpunkt vid utformandet av ny bebyggelse inom kvarter 21: Första våningen en halvtrappa upp, sadeltak och linjär, återkommande, placering av fasadöppningar så som fönster, dörrar och portar.

Litteratur

- Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse i Göteborg, Göteborgs Kommun 1999
- Miljöprogram Kungsladugård, Göteborgs Kommun 1994
- Plan- och bygglovsarkivet, Stadsbyggnadskontoret Göteborg
- Hallén, P, Olsson, K, Rosengren, L, Sandberg, P. Majornas Historia – Krig och oxar, sill och socker, nedslag i uthamnen Majornas historia fram till 1920. Landsarkivet Göteborg, 2007
- Bjur, Hans. Stadsplanering runt 1900 – med exempel från Göteborg och Albert Liljenbergs verksamhet, CTH 1984
- Eriksson, Eva. Moderna staden tar form – Arkitektur och Debatt 1910 – 1935, 2001
- Rudberg, Eva. Uno Åhrén, en föregångsman inom 1900-talets arkitektur och samhällsplanering. Statens råd för byggnadsforskning, 1981

Bilder

Planritningar och flygfoton – Göteborgsstadsbyggnadskontor
Historiska fotografier - Göteborgsstadsmuseum
Foto och illustrationer av upphovsmännen

NAI Svefa